

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

*Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України*

Том X

*Психологія навчання
Генетична психологія
Медична психологія*

Випуск 24

Київ – 2013

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том X

**ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 24

Київ – 2013

*Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
з психології (Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)*

Головний редактор

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук,
професор.

Редакційна колегія:

Чепелева Н.В., (заступник головного редактора) дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Моляко В.О.*, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Балл Г.О.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Боришевський М.Й.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Карамушка Л.М.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смутьсон М.Л.*, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Болтівець С.І.*, доктор психол. наук, професор; *Кокун О.М.*, доктор психол. наук, професор; *Швалб Ю.М.*, доктор психол. наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психол. наук, ст. н. с.; *Кісарчук З.Г.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Куценко Г.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Семенова Р.О.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Слободяник Н.В.*, кандидат психол. наук, ст. н. с.; *Чена М.-Л.А.*, канд. психол. наук, ст. н. с.

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 24. – 832 с.

У збірнику розглядаються найбільш актуальні проблеми загальної, генетичної, медичної психології та психології навчання.

Представлено широкий спектр наукових розробок сучасних українських психологів. Аналізуються проблеми чинників, умов розгортання та труднощів психічного розвитку; питання вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості; обговорюються можливості нових педагогічних та психотерапевтичних підходів.

Збірник адресовано професійним психологам та фахівцям у галузі суміжних наук, студентам психологічних кафедр та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

ЗМІСТ

<i>Агачева Ю.А.</i> Атракція як науковий і особистісний конструкт та соціальна й індивідуальна варіабельність впливу атрактивності на міжособистісну взаємодію	7
<i>Арефнія С.В.</i> Психологічний аналіз видів професійного вигорання та їх порівняльна характеристика	16
<i>Аршава І.Ф., Бунас А.А.</i> Специфіка прогностичної (антиципаційної) компетентності як властивості особистості (в контексті проблеми ризикованої поведінки)	29
<i>Аршава І.Ф., Баратинська А.В.</i> Психологічні особливості прояву синдрому професійного(емоційного) вигорання у працівників правоохоронних органів у гендерному аспекті	41
<i>Балецька Л.М.</i> Атрибуція успіху: аналіз перспектив вивчення проблематики ...	51
<i>Ванда Н.В.</i> Роль психологічної герменевтики в сучасній психотерапевтичній практиці	61
<i>Вахнован М.М.</i> Теоретико-методологічний аналіз понять "мислення" та "мовлення" у контексті оволодіння іноземною мовою	72
<i>Волкова О.В.</i> Емоційні особливості жінок різного віку із загрозою зриву першої вагітності за колірним тестом ставлень А.М. Еткінда (ЦТО)	81
<i>Волошин В.М.</i> Життєвий та творчий шлях І. О. Сікорського: психологічна проблема	91
<i>Воронюк І.В.</i> Психологічні аспекти і потенціал дистанційної моделі розвитку технік творчої взаємодії вчителів з учнями	100
<i>Горбачов В.О.</i> Психологічні особливості мотивів, які впливають на вибір професії	113
<i>Гуляр О.А.</i> Психологические особенности адаптации студентов к условиям вуза	122
<i>Дем'яненко Ю.О.</i> Автобіографія як метод збору нарративного матеріалу	132
<i>Джеджерера О.</i> Емоційні переживання студентів на етапі адаптації до умов навчання у вищому навчальному закладі	141
<i>Діденко Р.Ф.</i> Методика "хендмейд-орієнтована психокорекція", як засіб позбавлення релігійно-культової залежності особистості	150
<i>Добренко І.А.</i> Особистісні детермінанти ефективності реалізації підприємницької діяльності	164
<i>Добрецька К.В.</i> Соціальна стигматизація як чинник-провокатор емоційного стресу при псоріазі у взаємозв'язку із захисними механізмами	175
<i>Дробот О.В.</i> Концептуальна модель управлінської свідомості як узагальнення основних властивостей феномену	182
<i>Дубініна К.В.</i> Інтерактивні методи у різних формах навчання майбутніх психологів	192
<i>Железнякова Ю.В.</i> Умови розвитку адиктивної поведінки	203
<i>Жмайло І.М.</i> Соціально-економічні тенденції сучасної сім'ї у вихованні особистості підлітка	212

<i>Колодяжна А.В.</i> Представленість властивостей особистості в підсистемах самоствавлення	221
<i>Комар Т.О.</i> Психологічні механізми захисту як засоби подолання тривоги у студентському віці	230
<i>Король А.С.</i> Модель психологічної готовності керівників до управління організаційними змінами в державній прикордонній службі України ...	240
<i>Кес'ян Т.В.</i> Проблема формування життєвих стратегій студентів у контексті самодетермінції особистості	251
<i>Корольова Н.Д.</i> Дослідження теоретичних основ психофізіологічних критеріїв профорієнтації в медичну професію	257
<i>Куриленко Ю.О.</i> Агресія як детермінант злочинної поведінки неповнолітніх	264
<i>Коваль І.А., Головань Г.О.</i> Характеристика компонентів життєвого сценарію пацієнтів, хворих на параноїдну форму шизофренії	271
<i>Крюкова О.В.</i> Особливості соціально-цінних якостей особистості у ранньому юнацькому віці	285
<i>Лазуренко О.О.</i> Комплексна модель формування емоційної сфери майбутнього лікаря-психолога в процесі професійної підготовки	298
<i>Левицька Н.С.</i> Економічна культура як складова професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери	306
<i>Легун О.М.</i> Психологія сенсу життя і смерті	315
<i>Лопата В.В.</i> Емпіричне дослідження кар'єрних орієнтацій молодих офіцерів оперативно-розшукових підрозділів державної прикордонної служби України	325
<i>Лук'яненко В.В.</i> Дослідження копінг-поведінки в юнацькому віці	336
<i>Лясковська І.</i> Психологічна корекція негативних проявів кризи середнього віку засобами соціально-психологічного тренінгу	344
<i>Лящ О.П.</i> Дослідження взаємозв'язку самоактуалізації та емоційного інтелекту в юнаків	353
<i>Мала Ю.С.</i> Роль соціально-психологічних чинників у процесі становлення молодого сім'ї	362
<i>Михальчук Н.О.</i> Використання англійських приказок та прислів'їв в аксіологічно зорієнтованих тренінгах	370
<i>Мойзріст О.М.</i> Суб'єктивне благополуччя підлітків в освітньому середовищі	380
<i>Мойсеєва О.Є.</i> Наукові підходи до класифікації агресії	390
<i>Морозова-Ларіна О.І.</i> Метод репертуарних решіток у дослідженні статево-рольової структури жінок з психогенною фригідністю	399
<i>Мудрак І.</i> Специфіка прояву тривожності особистості в умовах пенітенціарної установи: теоретико-методологічні засади	408
<i>Малик С.Л.</i> Особливості динаміки розумової працездатності молодших школярів з хворобами нервової системи під впливом лікувально-реабілітаційних заходів	418

Мосійчук В.В. Самореалізації особистості в умовах переживання криз професійного навчання: результати емпіричного дослідження	426
Нестерук Н.О. Вища освіта як чинник зниження негативного впливу гендерних стереотипів	435
Невмерзюцька С.М. Гендерні особливості учасників масових політичних заходів	443
Нелюба-Касьянова Т.М. Визначальні умови і мотиви засвоєння соціальних норм сучасним підлітком	451
Носенко Д.В. Феномен "самоінвалідації" у структурі форм прояву копінг-поведінки і його особистісні детермінанти	459
Онисько О.О. Смисложиттєві орієнтації у осіб, постраждалих від повені	472
Осика К.С. Розвиток рівнів мотивації досягнення юнаків-каратистів	483
Осика О.В. Психоаналіз З. Фрейда в психокорекційній роботі зі школярами	492
Осьодло В.І., Татарінов Є.В. Психодіагностика акцентуєваних рис особистості під час бесіди	501
Павелків Р.В. Просоціальна поведінка як детермінанта громадянського становлення особистості	510
Паламарчук О.М. Актуальні проблеми впливу діяльності державних органів влади на оптимізацію екологічних взаємовідносин людини з середовищем її проживання	519
Панасенко Н.М. Складові професійного самоздійснення лікаря	528
Панченко В.М. Сприйняття та переживання часу особистістю як процес формування життєвої перспективи	536
Пастушенко В.С. Роль ціннісних орієнтацій в структурі процесу самодетермінації особистості	545
Петьков В.А. Характеристика соціально-демографічної та індивідуально-типологічної підсистем особистості засуджених	553
Приходько А.М. Психологічні детермінанти прийняття професійних рішень лікарями, що працюють у сфері репродуктивного здоров'я	563
Продай О.М. Психологічна підготовка працівників спецпідрозділу "беркут" до виконання оперативно-службових завдань	572
Пророк Н.В. Шляхи самовдосконалення: можливості емоційного інтелекту	581
Просандєєва Л.Є., Карпова Л.О. Цінність у психічному бутті людини ..	590
Проскурняк О.І. Комунікативна діяльність суб'єкта: діяльнісний підхід ...	597
Резнікова О.А. Психолого-педагогічна підтримка студентів в оптимізації їхніх самозахисних зусиль	605
Руденко Л.М. Етіологія девіантної поведінки	614
Савенкова І.І. Індивідуальний хронотоп перебігу ерцево-судинних захворювань в онтогенетичній розгортці	623
Свіденська Г.М., Ягунець З.М. Теоретичний огляд особливостей структурних компонентів самосвідомості в період підліткової кризи	632
Сергєєва І.В. Деякі детермінанти емоційного реагування вчителів у напружених ситуаціях діяльності	642

Скальська Л.О. Форми прояву ауто агресії	651
Столярчук О.А. Психологічні настанови студентів і магістрантів щодо ролі викладача у їх фаховому становленні	659
Слободяник Н.В. Роль суб'єктивного відчуття самотності у процесі самодетермінації особистості	668
Терещенко Л.А. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема	675
Терновик Н.А. Психологічні аспекти діалогічної взаємодії у навчально-виховному процесі як необхідної складової розвитку суб'єктності дітей підліткового віку	683
Фармагей О.І. Щодо проблеми побудови концептуальної моделі системи психологічної підготовки до дій в особливих та екстремальних умовах	693
Філіпович В.М. Вивчення групової згуртованості в контексті розвитку інтелектуальних здібностей студентів у сумісній навчальній діяльності ..	702
Федько В.В. Психологічний зміст взаємозв'язку копінг стратегій та самодетермінації особистості	710
Христюк О.Л. Практичний аспект проблеми схильності до алкогольної адикції	717
Цешнатій О.Б. Дослідження гендерних відмінностей соціальної поведінки за допомогою ММРІ (СМИЛ)	725
Шаркова С.Ф. Про можливості формування полікультурної компетентності в системі вищої школи	735
Шатирко Л.О., Кашинцева О.Ю. Психологічні та психотерапевтичні методики: аспекти авторського права	743
Шевченко Н.О. Особливості самодетермінації в підлітковому віці: результати емпіричного дослідження	755
Шульга Г.Б. Психологічні особливості засвоєння наукових понять майбутніми вчителями початкових класів у процесі професійної підготовки	764
Щербак Т.І. Моделювання як засіб вивчення особливостей образу я у період репрезентації інтелекту особистості	773
Яланська С.П. Психологічні аспекти мотивації майбутніх учителів до творчої діяльності	783
Яцюк М.В. Соціально-психологічні чинники профілактики психологічного вигорання педагогів	793
Яцюрик А.О. Особливості креативної особистості та феномен креативної рефлексії	800
Гельбак А.М. Проблематика перехідного розвитку в психології	810
Горова О.О. Психологічні особливості прояву професійної самосвідомості майбутніх архітекторів, будівельників	819

ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Павелків Р.В.

У статті висвітлюється проблема громадянського становлення особистості у контексті збагачення змісту освітньої системи громадянськими цінностями. Прослідковується залежність ефективності громадянського становлення особистості із врахуванням особливостей формування просоціальної поведінки, яка визначає характер подальшого самовизначення та інтеграції у суспільство.

Ключові слова: особистість, громадянськість, громадянська освіта, громадянська активність, просоціальна поведінка.

В статье рассматривается проблема общественного становления личности в контексте обогащения содержания образовательной системы общественными ценностями. Прослеживается зависимость эффективности общественного становления личности с учетом особенностей формирования просоциального поведения, которое определяет характер будущего самоопределения и интеграции в общество.

Ключевые слова: личность, общественность, общественное образование, общественная активность, просоциальное поведение.

The problem of personality becoming citizen in the context of enriching of educational system by citizen values is enlighten in the article. The dependence of personality becoming citizen efficiency taking into account peculiarities of pro-social behavior formation which defines character of further self-identification and integration into society is traced in the article.

Key words: personality, sense of being citizen, citizen education, citizen activity, pro-social behavior.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття українське суспільство увійшло до смуги складних та суперечливих трансформацій, які охоплюють економічні, соціально-політичні, духовно-моральні підвалини соціального життя. Особливої актуальності проблема громадянської соціалізації набуває саме в умовах трансформації суспільства, коли відбувається становлення нових соціальних форм, нових принципів соціального устрою і виникнення нових соціальних інститутів. Одночасне існування в цей період різноманітних цінностей утруднюють ситуацію громадянського вибору і прийняття громадянських норм. У такі перехідні періоди відмічається неминуча розмитість ідеалів, хибність пропагованих еталонів поведінки громадянина.

Кризові явища впливають значною мірою на стан та ефективність формування громадянина та патріота, оскільки людина завжди фор-

мується в певних соціальних умовах. Отже, перед педагогами, психологами, вихователями, соціальними працівниками стоїть важливе завдання -урахування наявних у суспільстві кризових явищ в організації виховної роботи на сучасному етапі розвитку держави. Все це підтверджує необхідність насичення громадянськими цінностями змісту освітньої системи, бо рівень громадянськості сьогодні стає важливим критерієм визначення цивілізованості суспільства та відіграє основну роль а особистісному становленні підростаючого покоління.

Проблема громадянського становлення особистості є однією з фундаментальних проблем буття індивіда і суспільства, яка завжди була органічно "вплетена" в коло проблем, пов'язаних із сутністю будь-якої моделі соціуму. Тому вона не виокремлювалася в теоретичних дослідженнях. Науковому аналізу піддавалися переважно головні аспекти цієї проблеми (індивідуальність, самореалізація особистості, смислоттєві парадигми тощо), які висвітлювалися у значній кількості праць відомих мислителів і правників, які тією чи іншою мірою досліджували різні сторони становлення особистості.

Зокрема зазначається, що становлення особистості – це водночас і важлива проблема самого індивіда, адже кожен прагне самореалізації для того, щоб випробувати себе, а відтак знайти притаманне лише своїй власній природі місце в суспільній ієрархії. Від того, які соціальні сили суспільство і сам індивід сформують у структурі своєї особистості, значною мірою залежатиме його самореалізація, самоствердження та соціальний статус. Тому громадянське становлення особистості – саме та проблема, котра прекрасно ілюструє єдність людської цивілізації на всіх її етапах, бо саме вона, якщо не репрезентує, то у всякому випадку перебуває поряд із проблемою, яка, безумовно, є обличчям будь-якої історичної епохи і пов'язує всі історичні періоди в одне ціле [1].

З тим, що громадянські та гуманітарні цінності – це актуальний вимір становлення та розвитку людини, згідна більшість дослідників. Багато хто говорить про те, якими вони повинні бути, щоб відповідати запитам сьогоdnішнього і завтрашнього дня. Одним із варіантів відповідей на це питання можна вважати твердження про гуманність усього того, що відповідає природі людини. Тому, важливим завданням розвитку особистості є формування в неї громадянського виміру. Подібне завдання може розв'язати громадянська освіта, основним методом якої є системний діалог. Такий діалог покликаний задіяти різні рівні, аспекти і модальності особистості викладача й учнів, за формою він плюралістичний, полімодальний і у зазначеному плані ієрархічний. Цей діалог сприяє практичному втіленню національної стратегії навчання і ви-

ховання підростаючого покоління в Україні, впровадженню нової освітньої парадигми, спрямованої на всебічну підготовку молодої людини до життя в полікультурному, швидкоплинному, політично й соціально неврівноваженому світі, що все більше глобалізується. Україна є складовою цього процесу і не може відокремити своїх громадян від загальносвітових тенденцій.

Одним із завдань, що висувуються перед системою громадянської освіти, є забезпечення функціональної громадянської освіченості особи, а її зміст покликаний забезпечувати здобуття учнями досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, що забезпечують успішність реалізації інтересів особистості в політико-правовій, соціальній, економічній та культурній сферах суспільного життя, а також формування емоційно-ціннісного компонента громадянської культури особистості [4].

Здійснення громадянської освіти в Україні покладається на систему соціальних інститутів: освітні виховні заклади, сім'ю, громадські організації та асоціації, засоби масової інформації. Зміст і спрямованість завдань, які висувуються перед громадянською освітою в плані формування в молодого покоління громадянської культури, необхідність їх комплексного розв'язання в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності дають змогу розглядати цей процес як своєрідний механізм, в якому кожна деталь має своє призначення і виконує свої функції. У цьому контексті актуалізується необхідність цілісного поєднання в процесі громадянського становлення особистості всіх його складових, що сприятиме створенню міцного під'рунтя для виховання громадян, здатних побудувати дійсно демократичне, громадянське суспільство [10].

Враховуючи все вище зазначене, можна констатувати, що одним із найважливіших завдань сучасної психологічної науки є адаптація молоді до реалій сьогодення, розуміння нею свого місця в цьому бурхливому житті, соціалізація особистості різноманітними засобами, формування в неї демократичної громадянськості, що започатковується ще у школі. Тому проблема громадянського становлення особистості є надзвичайно актуальною не лише для України, а й для провідних країн світу.

Одна з ключових категорій громадянської освіти – поняття "громадянськість", що становить великий інтерес як для вітчизняних, так і для зарубіжних науковців. Зокрема, у Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, розробленої НАПН України, поняття "громадянськість" визначається як духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни [4].

Пошук людиною власного суспільного "Я" бере свій початок від первісних форм суспільної організації. Він триватиме завжди, допоки людина залишатиметься членом суспільства і усвідомлюватиме себе його складовою. Готовність і здатність людини до активної участі у справах суспільства на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків є ознакою громадянськості. Громадянськість як сукупність високорозвинутих моральних якостей має такі складові: певний рівень зрілості політичної й правової свідомості, почуття патріотизму, причетність до історичної долі своєї вітчизни і народу, усвідомлення себе як повноправного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни тощо. Це поняття включає в себе і компонент дії, що ґрунтується на усвідомленні власної ролі в житті суспільства, яка спонукає особистість активно його вдосконалювати та змінювати на засадах демократичних норм і цінностей.

Чернуха Н.М., досліджуючи проблему громадянської освіти в Україні, вважає, що "формування громадянськості відбувається в процесі соціалізації особи через систему суспільних відносин і виховання" [11]. Тому становлення людини як громадянина, як суб'єкта певної соціальної групи відбувається в першу чергу за рахунок взаємодії і взаємовпливів таких чинників, як сім'я, школа, громадські організації тощо. Кожен із цих чинників має у своєму арсеналі певну систему засобів впливу, що апробовані людством.

У цьому контексті особливої значущості набувають питання виховання в дітей, підлітків, юнаків і дівчат громадянських якостей, які забезпечували б застосування ними своїх потенційних здібностей, досягнення суб'єктивно привабливих і водночас соціально значущих цілей як передумови реалізації потреби в самовизначенні та самоствердженні. Набуття таких якостей "відкриває простір для розвитку творчої, вільної особистості, здатної до самостійного відповідального громадянського вибору" [11, с.6].

Іншою важливою складовою розвитку особистості у контексті громадянської освіти та виховання є формування навичок просоціальної поведінки. Певний науковий інтерес до категорії поведінка проявили вже мислителі Давньої Греції. Демокрит, Сократ, Геракліт, Платон, Арістотель та інші філософи античності прагнули з'ясувати причини, що спонукають людину виявляти за конкретних умов ту чи іншу активність. Та лише в Новітні часи ці дослідження піднесено на якісно вагомій етап. Особливо відчутних результатів досягнуто у ХІХ ст., коли сформувалися такі галузеві науки як психологія, соціологія, фізіологія та інші науки, в рамках яких і вивчалось це явище. Науковці оперували цією категорією кожен у своїй галузі, тому зміст категорії розкривався згідно з вимогами відповідної галузі знань.

На вирішення питання про співвідношення біологічного та соціального в поведінці людини впливає загальний контекст, духовний, соціально-політичний клімат в суспільстві, в якому реалізується конкретна людська поведінка. Досліджуючи поведінку людини як соціальне явище, варто притримуватись уявлення про поведінку людини як про людську діяльність. Тому на рівні об'єктивної діалектики суспільного життя поведінка виступає як спосіб існування людини, суспільства, соціальної групи [9].

Дослідженню категорії "поведінка" у західній соціології присвятили праці М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Дж. і Дж. Болдуїни, Дж. Хоманс, М. Хетчер, П. Блау, Г. Блумер та інші, котрі розглядали соціальну поведінку як основний елемент життєдіяльності соціуму. Психологічний напрямок проявився у працях Дж. Уотсона, З. Фрейда, Г. Маркузе, К. Юнга, А. Адлера, К. Хорні, В. Райха, Б. Скіннера, К. Лоренца, Р. Андрі, Е. Уілсона, К. Левіна, Дж. Міда, Т. Шибутані та інших. Подальший поглиблений аналіз проблем, пов'язаних з поведінкою і діяльністю, знайшов продовження у працях філософів, психологів та суспільствознавців Л. Виготського, С. Рубінштейна, А. Леонтьєва, Б. Ананьєва, Г. Батищева, М. Кагана, М. Ярошевського, Н. Дубініна, М. Ковальсона, Л. Когана, Е. Маркаряна, А. Маргуліса та інших.

Термін "просоціальна поведінка" психологи використовують для позначення моральних дій, які пропонуються у обраній культурі. Їх можна визначити як соціально-позитивні: щедрість, допомога іншому, співпраця, вираження співчуття. Просоціальна поведінка, яка необхідна для співпраці, звичайно формується на базі таких особистісних якостей, як альтруїзм і співчуття. Вченими також акцентується увага на тому, що у ході формування просоціальної поведінки індивіда особливо важливо враховувати та підтримувати в ньому почуття справедливості та внутрішньої свободи, що підносить його власну гідність, органічно поєднує з іншими індивідами в соціумі, узгоджуючи їхні інтереси та наповнюючи соціальною значущістю його діяльність. Причому цей процес є важливим у своєму становленні як на рівні ідеології держави, так і на соціально-побутовому рівні. Недооцінювання чи нехтування будь-яких його компонентів призводить до соціального конфлікту, соціального напруження, а відповідно і до формування світогляду особистості що не відповідає суспільним інтересам, до поширення антисоціальних настроїв [8].

Просоціальна поведінка буває досить послідовною у різних ситуаціях, хоча можливі й ситуативні її відхилення, оскільки кожна людина незалежно від рівня розвитку її свідомості – унікальна особистість, зумовлена специфічними особливостями віку, статі, випадкових впливів тощо. Соціум відкриває безмежний простір для реалізації свободи ви-

бору системи цінностей, форм діяльності та поведінки, залежно від цього виробляються критерії оцінки розвиненості свідомості. Вибір поведінки – універсальна психологічна категорія, однаково поширена на суспільно корисну, нейтральну або суспільно небезпечну форму.

В процесі громадянської освіти та виховання потрібно спиратися на вікові особливості формування просоціальної поведінки учнів, які в особистісному розвитку вирішують задачі самовизначення та інтеграції у спільність дорослих людей. Усвідомлення свого місця у майбутньому, своєї життєвої перспективи, формування світогляду та його вплив на самосвідомість та моральну свідомість є центральним моментом психічного та особистісного розвитку в ранньому юнацькому віці.

Ускладнення життєвої діяльності та розширення кола осіб активізує у юнацькому віці ціннісно-орієнтовану діяльність. Наявність певної системи цінностей особистості є необхідною умовою для формування зрілих життєвих планів, самовизначення та просоціальної поведінки. Це свідчить про те, що відбувається формування засадових світоглядних позицій, цілісної системи уявлень про власну особистість та суспільство, в якому вони житимуть і діятимуть [7].

При цьому варто пам'ятати, що особистість – складна багаторівнева і багатопланова структура, зміст якої залежить не лише від багатства природних її передумов, але й від широти і глибини її включеності у систему суспільних відносин, а також від ступеня соціально активної діяльності, що відображає суб'єктну міру особистості. Чим диференційованішою і складнішою є структура індивідуальної людської життєдіяльності і суспільних відносин, в яких вона здійснюється, тим активніше і повніше освоює індивід багатоманіття досягнутої суспільством культури, тим багатшим він є як особистість, тим складніша і різнобарвніша його особистісна структура. Остання, таким чином, виступає діалектичною єдністю інтер- та інтраіндивідуальних зв'язків особистості, які забезпечують виникнення, розвиток її сутнісних сил та самореалізацію особистості у процесі діяльності. Самореалізація, у свою чергу, пов'язана з безліччю варіантів поведінки, у тому числі й суспільно небезпечних. Зокрема, правила гідної поведінки потрібні для запобігання конфліктам і сприяння співробітництву через усунення деяких джерел невпевненості. Правила (норми) поведінки допомагають людині краще орієнтуватися серед моральних і правових цінностей свого соціального середовища, насамперед у ситуації, коли людина, відчуваючи "жахливий тиск на себе щоденно зростаючої інформації".

Саме тому просоціальна поведінка є передумовою формування у підростаючого покоління соціальних та духовних потреб, моральних та соціальних якостей, посилення зацікавленості до етичних проблем,

забезпечує активний пошук усвідомлення моральних та етичних понять, формування ідеалів.

Багато вчених вважають, що найбільш інтенсивне формування громадянськості особистості здійснюється саме в юнацькому віці. У старшій школі відбувається інтенсивне розширення знань учнів про процеси та явища суспільного життя, права людини, основи життя суспільства, формування громадянської позиції людини, її соціально-політичні орієнтації. Цей період характеризується ще й усвідомленням учнівською молоддю значимості громадянських якостей, розуміння того наскільки ці якості є важливим для майбутнього самотійного життя. Особливістю формування громадянських умінь в старшій школі є здатність учня свідомо застосовувати набуті знання, уміння та навички для вирішення проблем власного життя, життя громади, держави і суспільства, орієнтуючись на цінності громадянського суспільства.

Саме у старшокласників відбуваються якісні перетворення, бурхливий розвиток процесів самосвідомості, становлення цілісного образу "Я", який включає в себе образ "Я-громадянин України". Громадянський аспект самосвідомості юнаків має досить складну структуру: уявлення себе як громадянина своєї держави і пов'язані з цим уявлення про свої права та обов'язки, оцінка власних вчинків, рис характеру з точки зору системи суспільних та особистих громадянських цінностей. Також можна говорити про наявність громадянської позиції, яка виявляється у високій громадянській активності, наявності системи усвідомлених просоціальних цінностей, високої активності їх відстоювання, моральної регуляції поведінки. Система ціннісних орієнтацій, що складається в процесі громадянської соціалізації, виступає як центральна ланка свідомості особистості, взятій в її ставленні до світу й до себе самої [2].

Загалом, процес громадянського становлення особистості є досить складним, багаторівневим за змістом і різнобічним за зв'язками-комбінаціями утворенням, що й зумовлює, певною мірою, самореалізацію та самоствердження людини як особистості в її конкретних вчинках, однією зі сфер прояву яких є просоціальна поведінка індивіда. Елементи цієї системи, переважно завдяки світогляду, характеризуються стабілізуючим, інтегруючим ефектом та здатністю зумовлювати розвиток і самовдосконалення як окремих елементів, так і системи загалом, що дозволяє їх активізувати у процесі формування просоціальної поведінки людини.

Але соціологічні опитування останніх років виявляють у молодого покоління ціннісну та нормативну кризу. Аналіз результатів запевняє, що у середовищі учнівської молоді відбуваються складні процеси, які свідчать про переоцінку культурних цінностей попередніх поколінь, по-

рушенні наступності в передаванні соціокультурного досвіду. Тобто хід і напрями громадянського становлення особистості учнівської молоді залежать від зовнішніх умов і параметрів. Соціально-економічна, політична криза сучасного українського суспільства призводить до руйнування ідеалів, загострення нігілізму, апатії в молодого покоління.

Отже, невизначеність, суперечливість соціально-політичних орієнтацій суспільства, держави значною мірою ускладнюють процес виховання молодого покоління, у тому числі й громадянського. Тому йде постійний пошук нових ефективних форм і методів впливу на громадян держави щодо їх громадянського виховання.

Молодь вважається найбільш активною частиною нашого суспільства, а реалізувати цю активність не завжди вдається. Нажаль, саме дорослі подають молоді приклади пасивної, а не просоціальної поведінки, засновуючи свої принципи громадянського життя на відомих всім приказках: "моя хата з краю", "один в полі не воїн". В той же час, необхідно враховувати, що учні дуже чутливі до схвалювання, що можливо та необхідно враховувати при стимулюванні їх громадянської активності. Тобто, якщо навколо юної людини панує доброзичлива атмосфера, яку створює сім'я, шкільне середовище, однолітки, схвалювання її активності та діяльності, залежить рівень її прояву. Безумовно, ми маємо на увазі суспільно схвалювану активність та діяльність.

Формами громадянської активності виступають ініціатива та відповідальність, якості особистості, які розвиваються в залежності від того, наскільки суспільством їй надана свобода та наскільки вона сприймає суспільну необхідність. Разом з тим необхідно усвідомлювати, що простір діяльності об'єктивно обмежений як віковими особливостями й статусом молоді, так і тими умовами, в яких розгортається її навчально-виховна діяльність [11].

Таким чином, набуття особистістю таких якостей як громадянська активність та відповідальність цілком залежать від оточуючого середовища. Наприклад, якщо учитель використовує авторитарні форми спілкування з учнями, у дітей накопичується негативний досвід переживань. Отже, дитина починає орієнтуватися не на власні внутрішні переконання щодо відповідальної поведінки, а орієнтується на зовнішній контроль з боку вчителя. Основним мотивом дотримання норм поведінки стають не власні переконання, а власне благополуччя, фактично мова йде про формування позиції пристосування. Ще однією з особливостей прояву ініціативи та відповідальності у старшому шкільному віці, є недостатня готовність молодої людини до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх намагань. Все це необхідно враховувати при організації педагогічної діяльності у навчальних закладах різного типу.

Саме юне покоління багато у чому визначатиме зміст і характер майбутнього суспільства. Отже, суспільство, якщо воно прагне вижити і розвиватись, повинно в центр своєї уваги поставити людину, насамперед, підростаючу, з її потенціалом здібностей. Але ситуація ускладнюється тим, що в трансформаційний період українського суспільства молодь меншою мірою може і хоче використовувати знання, соціальний досвід старших поколінь, ідеї, погляди, мораль, настанови юного покоління не завжди збігаються з позиціями старшого. Однією з ознак життєсприйняття молодого людини став нігілізм, зневага до справ і проблем дорослих. Спостерігається тенденція негативного ставлення молодих людей до своєї країни, неприйняття громадянських норм і цінностей.

Таким чином, з огляду на це, своєчасним, на наш погляд, є наукова розробка й практичне забезпечення громадянської соціалізації, основним ядром якої є формування та розвиток в молоді комплексу громадянських якостей, глибоке розуміння нею належності до українського народу, своєї Батьківщини – України, внутрішню потребу й готовність відстоювати та захищати її інтереси, реалізувати свій потенціал на благо зміцнення Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерев'янку Н. Теоретичні засади формування громадянської культури школярів / Н. Дерев'янку / за ред. В. Костіва. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 198 с.
2. Іванчук В. Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання / В. Іванчук // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 28-31.
3. Коломійцев О.А. Проблеми дослідження соціальної ідентичності людини у контексті трансформації українського суспільства / О.А. Коломійцев // Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць СНУ імені В.Даля. – Луганськ : вид-во СНУ, 2004. – №3(8). – С. 116-118.
4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Проект // Освіта в Україні. – №32. – 2002. – 9 серпня.
5. Підласий І. Ідеали українського виховання / І. Підласий // Рідна школа. – 2000. – №4. – С. 6-13.
6. Савчин М.В. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 204 с.
7. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: развитие субъективной реальности в

онтогенезе : учеб. пособие для вузов / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев.
– М. : Школьная пресса, 2000. – 416 с.

8. Теории личности: познание человека. – СПб. : Питер, 2003. –
720 с.

9. Тюріна Т. Феномен духовності особистості : монографія / Т.
Тюріна. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – 232 с.

10. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокульту-
ра, етнополітика / Г.Г. Філіпчук. – Чернівці, 2002. – 488 с.

11. Чернуха Н.М. Формування громадянськості учнівської мо-
лоді: інтеграція виховних соціальних впливів суспільства : монографія
/ Н.М. Чернуха. – Луганськ : Альмамаатер, 2006. – 360 с.

УДК 159. 9

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА ОПТИМІЗАЦІЮ ЕКОЛОГІЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛЮДИНИ З СЕРЕДОВИЩЕМ ЇЇ ПРОЖИВАННЯ

Паламарчук О.М.

У статті викладено ключові аспекти впливу державних органів влади на оптимізацію екологічних взаємовідносин людини з середовищем її проживання. Подано характеристику загальносоціальних функцій державних органів влади. Розкрито актуальність потреби у забезпеченні здорового життєвого середовища для нинішнього і майбутнього поколінь спільними зусиллями держави та людини.

Ключові слова: державні органи влади, екологічні проблеми, екологічні взаємовідносини, спосіб життя, система цінностей, соціально-екологічна дійсність, соціально-екологічна політика.

В статье изложены ключевые аспекты влияния органов власти на оптимизацию экологических взаимоотношений человека со средой его обитания. Дана характеристика общесоциальных функций государственных органов власти. Раскрыта актуальность потребности в обеспечении здоровой жизненной среды для нынешнего и будущего поколений совместными усилиями государства и человека.

Ключевые слова: государственные органы, экологические проблемы, экологические взаимоотношения, образ жизни, система ценностей, социально-экологическая реальность, социально-экологическая политика.

The article is devoted to key aspects of the authorities' impact to optimize ecological relationship with the environment. Characteristic functions of general government authorities are filed. Urgency of the need to ensure a healthy living environment for present and future generations jointly by the state and the person is determined.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

**Збірник наукових праць Інституту психології
ім. Г.С. Костюка НАПН України**

Том X

**ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ.
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ.
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 24